

Терещенко Т.М.

УДК 81'367.4=512.161

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ НЕПОВНОГО РЕЧЕННЯ У ПРАЦЯХ ТУРЕЦЬКИХ ЛІНГВІСТІВ

Постановка проблеми. Речення та його будова – один із найважливіших, найсуттєвіших елементів будови мови з погляду її граматичної структури. Інформаційний зміст речення в лінгвістичній інтерпретації – це не просто конкретне повідомлення, але і його мовна семантика, у якій поєднуються та взаємодіють компоненти різних рівнів, що утворюють мовну й мовленнєву семантику [1: 15].

Вирішення проблематики неповних речень є одним із найважливіших завдань у мовознавстві. Трактування цієї категорії, визначення її сутності, ознак і меж залежить здебільшого від урегулювання основних проблем синтаксичної теорії. У науковій і навчальній літературі питання повноти та неповноти речення висвітлюється досить суперечливо, ще й досі не визначені межі функціонування повних і неповних конструкцій, що і зумовлює **актуальність нашого дослідження**.

Метою даного дослідження є вивчення класифікацій неповних синтаксичних конструкцій, запропонованих відомими турецькими лінгвістами. Досягнення зазначеної мети полягає у розв'язанні таких **завдань**: виділення основних груп неповних речень у турецькій розмовній мові, висвітлення передумов уживання неповних речень у розмовному мовленні.

Наукова новизна роботи полягає у комплексному дослідженні проблеми повноти/неповноти речення, оскільки це питання все ще залишається одним із найменш досліджених у тюркології. Виділення й авторське окреслення типів неповних конструкцій є одним із пріоритетних напрямів дослідження у тюркських мовах, зокрема у турецькій.

Об'єктом дослідження є просте речення у сучасному турецькому розмовному мовленні.

Методи дослідження. У даній статті застосовуються такі методи дослідження, як статистичний, описовий, зіставний методи.

Для розмовної течії мовлення, зокрема турецької мови, крім часто простежуваних явищ синтаксичної надлишковості, ще більше характерні явища протилежного типу – синтаксичної конденсації, компресії (ущільнення), які можна було б також назвати явищами синтаксичної асиміляції або редукації. Задовольняючи одвічну тенденцію до економії "праці", зусиль у мовленні, ці явища здебільшого закладені в можливостях структурно-граматичних форм неповних речень. Не дивлячись на чималий літературний доробок турецьких науковців, присвячений функціонуванню неповних конструкцій, не було проведено чіткого розмежування між повними і неповними реченнями.

Варто відзначити, що Дж. Максуді аналізуючи синтаксис татарської мови, вказує на існування речень із неназваними членами та подає стислу класифікацію випадків опущення членів речення. Якщо Дж. Максуді обмежується лише перерахуванням окремих випадків опущення членів речення і не робить жодних узагальнень, не пояснює причини виникнення цього явища, то Галамжан Ібрагімов, окреслюючи типи неповних речень, у першу чергу подає визначення поняття неповних конструкцій. Дослідник зазначає: "Якщо в реченні опускається той чи інший член, то таке речення називається неповним" [2: 47]. Він наголошує на тому, що той чи інший член своєю основою або змістом усе одно є присутнім у реченні, незважаючи на його опущення у мові. Далі Г. Ібрагімов коротко перераховує види неповних речень у діалогічному мовленні.

У своїх працях М.З. Закієв, Ф.С. Сафіулліна вважають тотожними терміни "неповне речення" та "еліптичне речення". М. Закієв на основі синтаксису татарської літературної мови виділяє три типи неповних речень: "1) контекстуальний; 2) ситуативний; 3) речення, у яких опускаються члени у зв'язку з багаторазовим використанням однієї і тієї ж форми" [3: 147].

Ф.С. Сафіулліна виділяє три типи еліпсиса: "1) ситуативний; 2) контекстуальний; 3) системний. Коли в реченні присутній ситуативний еліпсис, то опущені члени можна встановити залежно від ситуації або середовища. У контекстуальному еліпсисі невикористане слово згадується в контексті. Сюди ж відноситься й діалогічний еліпсис, у якому найчастіше використовуються лише рематичні члени, які виражають нове у висловленні. До системного еліпсиса відносяться типізовані конструкції, однозначне осмислення не заміщеної синтаксичної позиції здійснюється за рахунок зворотної валентності залежної частини словосполучення, а ця валентність обмежена межами вузької лексико-семантичної групи" [4: 105].

Досліджуючи еліптичні речення у сучасній азербайджанській мові, З.І. Будагова зазначає, що найчастіше в реченні відсутні дієслова руху й логічний наголос падає на обставину. Однак, у роботі З. Будагової є кілька суперечливих моментів. Дослідниця розглядає еліптичні речення як різновид неповних. У статті, яка миститься у тій же роботі, вона пише: "Різновиди еліптичних речень будуються в мові за стандартними мовними моделями" [5: 13]. Проте ми розуміємо, що неповні речення не мають своєї чітко сформульованої структурної схеми, а це означає, що вони є самостійними повними реченнями. Питання щодо того, чи є еліптичні речення різновидом неповних чи вони є самостійними предикативними одиницями й до сьогодні залишається відкритим.

Неповні речення у турецькій мові мовознавцями поділяються на три основні групи: 1) неповні речення, опущені члени яких можуть бути визначені за допомогою попередніх речень (контекстуальні неповні речення); 2) неповні речення, опущені члени яких можуть бути визначені за допомогою мовної ситуації (ситуативні неповні речення); 3) неповні речення, опущені члени яких стають зрозумілими, виходячи із загального змісту висловлення (еліптичні неповні речення).

Як і в славістиці, так і в тюркології поняття еліптичного речення не отримало чіткого визначення, а термінологічна складова не уточнювалась. Серед турецьких дослідників синтаксичної структури речення не існує єдиного загальноприйнятого визначення еліпса, що припускає цілком довільне і суто суб'єктивне трактування висловлень. Ці речення розглядалися під різними назвами: "еліптичні", "неповні", "скорочені", "дефектні, усічені повні" (*kesik tümce, bitmemiş cümle, eksiltili cümle v.s.*) тощо. Уч [6: 259] явище еліпсису називає не інакше як "випадіння у реченні" (*düşüm, tümcedede düşüm*); а такі дослідники, як Топалоглу [7: 95], Кулебї [8: 117], Озмен [9: 100] керуються спільними термінами на позначення еліптичних речень, а саме – "еліпсис", "еліптичне речення" (*eksilti, eksiltili cümle*); професор Хатїпоглу [10: 81] обмежується вживанням терміна "коротке, скорочене слово" (*kesik sözcük*), а такі лінгвісти, як Шімшек [11: 314] і Нуреттін Коч [12: 435] у своїх дослідженнях синтаксичних одиниць користуються одним терміном – "коротке речення" (*kesik tümce*). Варто зазначити, що ніякої принципової різниці між "неповними", "еліптичними" й "усіченими" реченнями немає, однак терміни "еліптичні" висловлення видаються нам більш вдалими. Адже насправді відсутність у таких реченнях одного чи кількох членів в умовах контексту зовсім не порушує їхньої смислової повноти, а у зв'язку з цим така відсутність є для них синтаксичною нормою.

У цьому питанні ми цілком схилиємося до аргументованих міркувань П.П. Коструби, який слушно зазначає, що введення до складу неповних речень неназваних членів (або члена) "порушило б норми не синтаксичні, а стилістичні" [13: 46]. Г. Генджан наголошує на тому, що "випущення члена або членів речення позначається на змісті лише неповних структур, не зачіпаючи суміжних конструкцій, із яких відтворюється пропущене" [14: 120]. Так, випускати певні структурні частини речення можливе завдяки тому, що еліпсис таких частин не лише узгоджується з комунікативною метою речення, а й суттєво допомагає досягнути її природним, доцільним і зручним способом. Цю мету приховано в потребі висловлюватись економно, без називання зрозумілого. Звичайно, і повне речення будь-якої будови викликано цілком конкретною метою, яка модифікується залежно від структурного типу речення та властивості йому семантики. Для того, щоб повніше з'ясувати, де, і за яких умов вживаються неповні речення, наведемо кілька прикладів, які засвідчують, що учасники розмови нерідко настільки "зживаються" і так добре знають один одного, що все розуміють із першого слова, із "словесного натяку" чи "напівнатяку", навіть із жестового чи мімічного руху. Наприклад:

1) *Uzaktan Ali'yi görünce elini iki yana sallayarak bağırdı: 'Haydi,... Buraya, buraya (gel)!...'* [Int.] — /Побачивши здалеку Алі, він, розмахуючи руками, закричав: "Давай, сюди, (йди) сюди!..."/

2) *Güzün Hanım: ....İyiliği unuttum!*

Gokhan Bey: Ven de (unutmam)! [Int.] – Пані Гюзїн: Я добро ніколи не забуваю! Пан Гьокхан: Я теж (добро не забуваю)./

Репліки, як бачимо, містять лише те головне й нове, про що варто запитати, сказати, або про що йтиметься у відповіді. Раніше вжиті слова пропускаються, бо вони зрозумілі. Так виникають неповні речення у турецькій розмовній мові, у яких відсутні один або кілька членів, що їх учасники розмови мають на увазі. Так, на переконання М. Озмена, "вживання таких неповних структур дозволяє коротко та стисло висловлюватися, і водночас легко сприймати те, про що розповідають інші" [М. Озмен]. Отже, як бачимо, у турецькій мові в тих життєвих ситуаціях, коли зрозуміло, хто, де, коли, із якою метою, чому говорить, оформлення тієї чи іншої думки у формі неповного речення не збіднює її, не послаблює її ваги, а навпаки становить звичайне явище розмовного мовлення.

Критичний аналіз теоретичного матеріалу стосовно проблематики неповного речення у турецькому розмовному мовленні дозволяє нам зробити висновок: більшість досліджень неповних речень проводилися турецькими мовознавцями на основі поділу на дві групи: 1) першу групу представляють дослідження, у яких неповні речення аналізуються на протигагу повним; 2) до другої групи належать наукові праці, у яких аналіз неповних речень здійснюється на протигагу односкладним.

У розмовній мові, як правило, використовуються неповні синтаксичні одиниці. В. Хатїпоглу, погоджуючись із концепцією неповних речень, запропонованою Н. Кочом, до неповних синтаксичних структур відносить і деякі фразеологічні сполуки та речення, утворені за допомогою афікса *ki*. Наприклад: *Nohut kadar oda – /малесенька кімната (досл. кімната, як горіх)/, bakla kadar sofa – /невеличкий диван (досл. диван, як біб)/, Gözünüzd aydın! – /нехай швидше все минеться! Дослідник зазначає: "хоча за своєю синтаксичною структурою речення, одне із яких містить афікс *ki*, і повинні бути складними, але головним воно (безпосередньо речення із афіксом *ki*) бути не може, тому, як правило, у розмовному варіанті одне таке речення скорочується" [10: 81]. Наприклад: *Üzerimize bir geliş geldi ki... – /Таке з нами трапилося (що).../* Або ж у випадках, коли мовець передає побачене, іменні речення можуть прийматися як неповні конструкції: *Bir kaş ki, gökler gibi bir küme yıldız yüklü... – /досл. Така брова, ніби купа, наповнена зірочками з неба.../**

Т. Н. Генджан неповними називає речення "із невеликою кількістю слів, де вживання обмеженої кількості слів ніяк не впливає на розуміння змісту" [14: 35]. Зокрема дослідник виділяє шість категорій неповних речень: 1) неповні речення з опущеним підметом; 2) неповні речення з опущеним присудком; 3) неповні речення з опущеним підметом і присудком, у яких функції речення виконує додаток (*nesne*); 4) неповні речення, у яких опускаються усі члени, окрім додатка (*tümleç*); 5) неповні речення, у яких функції речення виконує означення; 6) неповні речення, у яких опускаються слова з розмовного мовлення.

Висновки та перспективи. Ураховуючи всі зазначені характеристики турецьких мовознавців щодо природи явища еліпсису у турецькій мові загалом, ми зіштовхнулися з деякими цікавими моментами, на яких варто зосередити увагу. Зокрема, зрозуміло, що еліпсис є досить складним і багатограним синтаксичним утворенням, яке залежить від багатьох факторів. Еліпсис, який вважається одним із основних засобів мовної економії, усе ж таки є досить неоднорідним явищем, про що свідчить виділення великої

кількості його різновидів. Отже, вивчення неповних (еліптичних) речень повинно проводитися з урахуванням усіх критеріїв та аспектів їхньої структури, вживання та функціонування даних структур у мові.

Джерела та література

1. Бабайцева, В. В. Семантика простого предложения [Текст] / В.В. Бабайцева // Предложение как семантическая единица языка. Русский язык. – М.: МГПИ им. Ленина, 1983. – С. 7 – 24.
2. Ибрагимов, Г. Татар нэхуе [Текст] / Г. Ибрагимов. – Казань, 1911. – 125 с.
3. Закиев, М. З. Проблемы структуры простого предложения татарского языка [Текст] / М.З. Закиев. – Казань: Издательство КГПИ, 1987. – 102 с.
4. Сафиуллина, Ф. С. Синтаксис татарской разговорной речи [Текст] / Ф.С. Сафиуллина. – Казань: Издательство Казанского университета, 1978. – 253 с.
5. Будагова, З. И. Эллиптические предложения в современном азербайджанском языке [Текст] / З.И. Будагова // Советская тюркология. – 1972. – № 5. – С. 10 – 17.
6. Uç, T. Düşüm (Elleipsis) Olayı ve Türkçedeki Kimi Örnekler, Ömer Asım Aksoy Armağanı [Текст] / Т. Uç ; TDK Yayınları: 449, Ankara, 1978.
7. Topaloğlu, A. Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü [Текст] / A. Topaloğlu. – İstanbul, 1989. – S. 21–45.
8. Külebi, O. Türkçede Eksilti Tümceleri [Текст] / O. Külebi ; Hacettepe Üniversitesi Dergisi, cilt 7/ sayı 1-2/Kasım, 1990, s. 117-130.
9. Özmen, M. Bir Eksilti Cümle Tipi Üzerine [Текст] / M. Özmen ; Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Journal Of Social Sciences. – Cilt: 4, Sayı: 4, Yıl: 1996. – s. 71–82.
10. Hatipoğlu, V. Türkçenin Sözdizimi [Текст] / V. Hatipoğlu, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi. – 2. Baskı. – Ankara, 1982. – S. 9–12.
11. Şimşek, R. Örneklerle Türkçe Sözdizimi [Текст] / R. Şimşek. – 1. Baskı. – Trabzon, 1987. – S. 32.
12. Koç, N. Yeni Dilbilgisi [Текст] / N. Koç ; İnkılap Kitabevi. – İstanbul, 1990. – S. 15 – 18.
13. Коструба, П. П. До питання про поняття і класифікацію неповних речень [Текст] / П.П. Коструба // Питання українського мовознавства. – Книга IV. – Львівський держ. ун-т, 1960. – С. 38 – 75.
14. Gencan, T. N. Dilbilgisi [Текст] / T.N. Gencan ; Türk Dil Kurumu Yayınları. – 4. Baskı. – Ankara 1979. – S. 408.
15. Gencan, T. N. Dilbilgisi [Текст] / T.N. Gencan ; Kanaat Yayınları. – İstanbul, 1992. – 324 s.

Рецензент: Пидвойный В.Н. к.ф.н., доц., КНУ им. Шевченко

Абдураимов Н.Я.

УДК 81'322.5: 81.411.21 + 811.512.145

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ АРАБСКОГО И КРЫМСКОТАТАРСКОГО ЯЗЫКОВ (НА ПРИМЕРЕ ИЗАФЕТНЫХ СЛОВСОЧЕТАНИЙ)

Постановка проблемы. Синтаксис арабского языка относится к типу «свободных», т.к. в нем не обязателен твердый порядок слов. Это обусловлено тем, что в языке четко выражены категории числа, падежа, рода и состояния имен, а также категории числа, рода, залога и лица глаголов. Но наряду с этим, в арабском языке существует неразрывная связь между именами в сопряженном состоянии, именем и местоимением и т.д. [1].

Словосочетание и подчинительные связи между словами в подобных конструкциях являются одной из важных и малоизученных проблем синтаксиса как арабского, так и крымскотатарского языков.

Вопросы именных словосочетаний арабского и крымскотатарского языков освещены в трудах Б. М. Гранде [2], М. В. Навроцкого [3], С. А. Кузьмина [4], Э. С. Акмоллаева [5], А. М. Меметова [6], Л. С. Оказ [7] и др.

Целью данного исследования является сопоставительный анализ именных (изафетных) конструкций в исследуемых языках на морфо-синтаксическом уровне. Для достижения поставленных целей необходимо решить ряд практических задач:

1. ознакомиться с научно-теоретическими источниками по синтаксису арабского и крымскотатарского языков;
2. собрать фактический материал: предложения, в состав которых входят изафетные словосочетания;
3. проанализировать изафетные словосочетания в арабском и крымскотатарском языках, выявить сходства и различия;
4. сделать выводы о полученных результатах и определить перспективы дальнейших исследований.

Исследование проводится **методами** сопоставительного анализа, языкового соотношения и описания именных конструкций в арабском и крымскотатарском языках с целью выявления тождественных и отличительных характеристик.

Прежде чем перейти к рассмотрению данной проблемы, нам представляется необходимым, остановиться на сути самого понятия «изафетного словосочетания».

В арабском языке существует два вида именных словосочетаний:

- 1) сочетание определяемого слова (имя существительное, субстантивированное имя) и согласованного (с ним) определения (имя прилагательное, причастие, местоимение, числительное);